

UOT 7.03

ERCÜMENT ARSLAN MURAT*

TÜRKİYƏNİN GÖRKƏMLİ RƏSSAMI BURHAN DOĞANÇAYIN LİTOQRAFİYALARININ BƏDİİ İFADƏ VASİTƏLƏRİ

Türk təsviri sənətinin başında gələn isimlərdən olan Burhan Doğançayın litoqrafiya sahəsində icra etdiyi sənət əsərlərinin bədii tərtibatı haqqında onu söyləmək olar ki, onların nəfis rəng qammasını, yüksək təraflərini tamaşaçıların qarşısına çıxardır. Ümumiyyətlə, litoqrafiya yaranma tarixinə görə ən gənc qrafika çapı növüdür. Litoqrafiya mavi, boz və ya sarımtıl rəngli, xüsusi növ əhəngdəşində çap edilir. Daşın nəm səthinə yağlı maye hopmur, yağlı səth isə, öz növbəsində su məhlullarını buraxmır. Litoqrafiya texnikası məhz piy ilə maye və ya turşu məhlulun qarşılıqlı münasibəti əsasında meydana gəlmişdir.

Açar sözlər: Rəng, harmoniya, litoqrafiya, rəssam, sənətkar, Burhan Doğançay

Türk təsviri sənətinin başında gələn isimlərdən olan Burhan Doğançayın litoqrafiya sahəsində icra etdiyi sənət əsərlərinin bədii tərtibatı haqqında onu söyləmək olar ki, onların nəfis rəng qammasını, yüksək təraflərini tamaşaçıların qarşısına çıxardır. Ümumiyyətlə, litoqrafiya yaranma tarixinə görə ən gənc qrafika çapı növüdür. Litoqrafiya mavi, boz və ya sarımtıl rəngli, xüsusi növ əhəngdəşində çap edilir. Daşın nəm səthinə yağlı maye hopmur, yağlı səth isə, öz növbəsində su məhlullarını buraxmır. Litoqrafiya texnikası məhz piy ilə maye və ya turşu məhlulun qarşılıqlı münasibəti əsasında meydana gəlmişdir. Rəssam yağlı karandaşla daş səthdə təsvir çəkir. Turşu məhlulun örtüdüğü səthlərə isə yağlı mətbəə boyası yapışmır. Sonra daşın səthini qummiarabik və azot turşusu məhlulu ilə ehmalca emal edirlər. Kimyəvi emaldan sonra səthə yaxılan mətbəə boyası yalnız rəssamın yağlı karandaşla toxunduğu yerlərdə qalır, yəni çap prosesində rəssamın yaratdığı təsvirin surəti dəqiqliklə kağızda əks olunur. Cilalanmış daş səth üzərində lələk və fırça ilə rəsm yaratmaq mümkündür. Xüsusi litoqrafiya karandaşlı ilə işləmək üçün dənəvər daş səthi tələb olunur. Daşın səthini narın qumla azca yumşaldırlar. Son dövrlərdə rəssamlar xüsusi köçürmə vərəqlərdə işləyirlər. Rəsm sonra bu vərəqlərdən litoqrafiya daşına köçürülür.

XIX əsrdən başlayaraq yüngül alümin lövhə ağır yöndəmsiz litoqrafiya daşını əvəz edir. Alümin lövhələrdən çap edilən surətlər alqrafiya adlanır. Alqrafiya vərəqlərində litoqrafiya üçün səciyyəvi olan çalar zənginliyi və dolğunluğu effekti zəifləyir. Sadə litoqrafiya çap üsulu geniş kütlələrə ünvanlanmış demokratik sənət texnikasıdır. Litoqrafiyanın kəşfi sənaye çevrilişi, inqilabi hərəkət, XVIII-XIX əsrlərin hüduunda sosial mübarizə ilə sıx bağlıdır. Texnika və sənaye tərəqqisi, maşın və elmi yeniliklər əsrinin ideyaları litoqrafiyada asanlıqla öz əksini tapır. XVIII əsrdən qalmış karandaş üslubu, punktir, metso-tinto kimi çətin və nəfis texnika növləri tədricən aradan qalxır. Litoqrafiya baş verən dəyişikliklərlə ayaqlaşmaq iqtidarında olan ucuz, kütləvi çap vasitəsinə çevrilir. Litoqrafiya siyasi ehtirasların coşqunluğu, səyahətlərə maraq, keçmişin tədqiqinə meyl kimi yeni təfəkkür və zövqün bütün tələblərinə cavab verir. O, sınınmış təbliğat və satira alətidir. Rəssam kağızda çəkdiyi kimi daş səthində qələm və ya karandaşla rəsm çəkir.

Qeyd edildiyi kimi Burhan Doğançayın da bu istiqamətdəki yaradıcılığı Türk qrafikasının XX əsr inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Onun çəkdiyi rəsmlər kağızda və daşda olduğu kimi dəqiqliklə çap edilmişdir. Litoqrafiya rəssama arzuladığı hədsiz-hüduzsuz sərbəstlik bəxş etdiyindən onun seçdiyi mövzularda ruhunun azadlığı özünü göstərir. Rəssam dərk edirdi ki, hər gözəl rəsmün gözəl litoqrafiya olacağı mütləq deyil. Ona görə də yorulmadan çalışır, öz təcrübəsini genişləndirmək üçün yorulmadan əzm göstərir. Lakin nəzərə almaq

lazımdır ki, litoqrafiya həm ofort, həm də ksiloqrafiya üçün səciyyəvi olan cizgi gərginliyi və dəqiqliyindən məhrumdur. Rəssamın ruh azadlığına uyğun, ona gərginlik yaşatmayan, sadəcə rənglərin harmoniyası ilə mükəmməliyi ifadə edəcək əsərlər yaratmasına imkan verən bu janrda mülayim, məxməri, əriyib gedən çalar keçidləri, dərin qara ton, dənəvər enli cizgilər, zəif duman təəssüratı əsərlərinin üstün səciyyəvi xüsusiyyətlərini təşkil edir. Onun əsərlərində gecə və duman günəş işığından daha yaxındır.

Yaranma tarixinin ilk dövrlərində bu janrın bədii xüsusiyyətlərindən istifadə edən rəssamların yaradıcılıqlarına diqqət edildiyində eynən Şərq ölkələrinin əsərlərinə diqqət edildikdə görürük ki, romantikləri cıdır atları daha çox maraqlandırmışdır. Məsələn, Jeriko nəhəng, qamətli qoşqu atlarının əzəmətli gücünə litoqrafiya silsiləsi həsr edir. Qocalmış Qoyyanın tavrmaxiya - öküz döyüşləri səhnələrinə həsr etdiyi təsvirlər erkən litoqrafiya əsərləri idi. Fransa romantiklərinin başçısı Delakrua litoqrafiyaya həvəslə müraciət edirdi. O, "Faust" və "Hamlet" əsərlərinə illüstrasiyalarında litoqrafiya karandaşının qoyduğu dənəvər rəsm effektindən, ifadəli tuş ləkərinə məharətlə istifadə etmişdi. Litoqrafiya iyul inqilabı dövründə mətbuatla ittifaqa girir, güclü təbliğat və təşviqat alətinə çevrilir. Görkəmli satirik rəssamların əməkdaşlıq etdiyi bir sıra satirik jurnallar işıq üzə görünür. Litoqrafiya müxalifətin kəskin silahı kimi çıxış edir.

Lakin Bühran Doğançayın yaratdığı əsərlərdə bir lirizm, təəssürat özünü aydın şəkildə bürüzə verir. O, 1929-cu ildə İstanbulda dünyaya gəlmişdir. İlk sənət təhsilini atası tanınmış rəssam Adil Doğançay və Arif Kaptandan alan B.Doğançay atasının təkidi ilə başladığı ilk təcrübə illəri Ankara Universitetində aldığı hüquq ixtisasının belə önünə keçdi. 1964-cü ildə Guggenheim muzeyinin müdiri Tomas Messerin sənətkarın əsərlərindən birini alaraq muzeyin eksponatlarına daxil etməsi onun bu çətin mübarizədən qalib çıxacağına olan inamını artırdı.

Bühran Doğançayın əsərlərində səth və məkan arasında estetiklik prinsipinin birləşməsi nüansı həmin əsərlərin səciyyəvi xüsusiyyətlərini izah edir. Yeniliyinə görə məlahətli olan rəsm, rəssamın dəst-xəttini əks etdirir. Onun bu tipli əsərlərində əsas kompozisiya istiqamətləri, kütlələr nisbəti, işıq-kölgənin ümumi paylanması kimi keyfiyyətlər xüsusi məharətlə həll edilmişdir. İstedadlı rəssam hər zaman eskiz kompozisiyasının ümumiləşdirilmiş və müxtəsər mehvəri olduğunu dərk etmiş, eyni zamanda onun detallarının səliqə ilə işlənməsini diqqətdə saxlamışdır. Lirik mənəzərlər fonunda formaların incə kölgəli təsvirlərini canlandıran B.Doğançay incə rəngarəng koloritə meyilli idi. Belə əsərlərdən olan 1997-ci ildə yaratdığı litoqrafik seriyası maraqlı doğurur. Seriyaya daxil olan "Mavi göz", "Gün", "Atəş", "Şirin həyat", "Çəhrayı və qırmızı" kimi əsərlərində simvolik, abstrakt formalarda uyğun rəng harmoniyası ilə rəssam öz məqsədini həyata keçirməyi bacarmışdır.

45,5x39,2 sm ölçüsündə olan "Mavi göz" əsərində diqqətlə baxarkən şüşə kimi rəng palaqlığının arxasından baxan qadın gözünün maviliyində bütün rənglərin rəqs etdiyini görürük. Əsərdə ağ fon üzərində verilmiş qara kölgələrin üzərinə atılmış iri çəhrayı ləkələrin verilməsi onun estetikliyini yüksəldərək daha maraqla baxılmasına imkan yaratmışdır. Işıq tonlarının arasından ağ parlaqlıqla bərabər boylanan mavi gözlərdə cəmlənmiş dərin mənanı sənətkarlıqla ifadə etməyi bacaran rəssam cizgiyə, nəqliliyin tətbiqinə, əsərin məna-dəyərinin mahiyyətinə vararaq tamaşaçısını da düşündürür.

Ümumiyyətlə, rəssamın qeyd edilən seriyaya daxil olan digər əsərlərində də bu vasitələr ekspressiv xüsusiyyət alır, təsvirə mətn ruhu gətirir, məcazi işarə halına düşür. Onun əsərlərinin mahiyyəti məkan illüziyası ilə səth arasında tərəddüdlə izah edilir. Lakin burada qərarlılıq deyil, daxili hissələrin yaşantılarının sirli dünyası özünün göstərir. Bu əsərlərin hər biri müxtəlif məna daşıyaraq və tamamilə ziddiyyətli vəzifələri yerinə yetirə bilər.

Onun əsərlərində ağ-qara çalarların növbəli ardıcılığı ilə boya çalarlarını, isti-soyuq ziddiyyətini, mavi səma və ya yaşıl çəmən görüntüsünü yarada bilər, yəni rəngarəngli illüziyası

xüsusiyyətinə malikdir. Ağ-qara ziddiyyəti şüşənin şəffaflığını, parıltını, parçanın yumşaqlığı və kələ-kötürlüyünü ifadə edə bilər.

Rəssamın "Gün" (28x22 sm) adlı litoqrafik əsərində qırmızı tonun parlaq çalarına üstünlük vermişdir. Burada psixoloji məqam rəssamın rəng və təsvir forması arasında yaratdığı əlaqələndirmə nəticəsində təsvirin xarakterinə göstərdiyi münasibətin bədii həlləli dayanır. Qırmızı rəng nə qədər aqressiv olsa da rəssam ağ üzərində verdiyi parlaqlıqla günün şüxluğunu, yüksək ruhunu, şən abu-havasını təqdim etmişdir. Lakin burada sadəcə sevinc deyil, eyni zamanda ehtiras, qılgıncım işartıları da özünü göstərir. Mərkəzdə qaranquşun improvizə edilmiş formal görüntüsü simvolik mahiyyət daşıyaraq yeni günün müjdəçisi kimi çıxış edir. Parçanın üzünə qara çin hərfləri ilə verilmiş yazıların aralıqlarında ingilis dilində "day" ("gün") sözünün verilməsi də yeni stildə həll edilmiş sənət əsərini tamaşaçısı qarşısına çıxartmışdır.

Rəssamın silsiləyə daxil olan digər bir əsəri də "Çin təəssüratı" adlanır. Əsərin yuxarı qismində ağ fon üzərində qırmızı, yaşıl, qara tonların parlaq axarlılığı, birinin digərinin üzərində verilməsi zamanı belə onun xarakterikliyi qapamadan ifadə etməsi şüşə üzərində rəng ifadəsi kimi təəssürat yaradır. Rənglərin sanki uçuşaraq bir-birinə qarışması rəssamın təəssüratlarını, xatirələrində aşayan işıqlı xəyallarını simvolik formalarla bədiiləşdirir.

Tablonun aşağı qismində isə axıb gedən, bir-birinə qarışan çin hərfləri ilə verilmiş yazılar isə sanki köhnə vərəq üzərində solmağa başlayan yazılar kimi ifadə olur. Həmin yazıların üzərinə düşən yaşımtıl ləkələrin dağlaraq hərfləri itirməsi rəssamı xatirələrdən ayıran o günlərin getdikcə geridə qalmasını simvolizə edir.

"Atəş" adlı litoqrafiyada qırmızının dalğalanaraq digər rənglərin üzərinə yayılması alovlanan odun həyətə istiliyini belə tamaşaçısına çatdırır. Burada qara tonal ləkələrin də istifadəsi dumanı, yangından sonra qalan qaraltıları, hər yanan alovun közdən sonra qara kömür olduğunu göstərir. Lakin hələ ki, atəşin aləmə saçıdığı alovun qızartısı əsərin mahiyyətinə dayanan mahiyyətini açıqlayır. Bütün bu ifadəliliyin ağ fon üzərində verilməsi rənglərin material üzərindəki parlaqlığını xüsusilə dəyərləndirir.

Bühran Doğançayın "Dolce Vita" ("Şirin həyat") adlı əsərindəki təsvir formaları isə bir qədər digərlərindən fərqlənir. Doğrudur, üslub diqqətdən yayınmır. Lakin qeyd edilən əsərin daha real təsvir obyektini, rəng həllinin də özünəməxsusluğu əsərlər arasındakı müxtəlifliyi izah edir.

Belə ki, verilmiş qadın obrazının gülümsəyən obrazı sarı və qara tonal ləkələrin üzərinə atılmış zinət əşyalarının tərənnümü ilə əsərin məna-mahiyyətini açıqlayır. Əsərdə rənglər arasındakı əlaqələndirmə isti və soyuq tonlar anlayışı ilə müəyyən edilmişdir. İsti tonlar sarıya, qaraya, atəş rənginə yaxınlaşan çalarlardır ki, onlar isidir, sevindirir, həyəcanlandırır.

Parlaq, dolğun rəngləri xüsusi olaraq sevmən, əsərlərində onlara geniş yer verən sənətkar növbəti əsərində "Çəhrayı və qırmızı" olaraq adlandırmış, rənglər arasındakı yaxın, zərif və kobud, lirik və kəskin, isti və soyuq, ehtiras və səmimiyyət kimi əks münasibət qarşılaşdırmasının xarakterikliyi məharətlə təsviri izahını vermişdir. Çəhrayını fon olaraq seçən rəssam qırmızı rəngin özünü belə qara tonların onun üzərinə gələrkən güün dəf etməyə çalışan mübarizəsində canlandırmışdır. Rənglərin ekspresiyasının yaraan B.Doğançayın hərəkət edən rənglərə canlı təəssüratı bəxş etməsi onun məharətlə yaradıcılığını təsdiq edir. Qara və qərməzənən sanki qanadlanaraq çəhrayının üzərində hərəkət etməsini rəssam qırmızı tonun mübarizə apararaq çəhrayıya qovuşma istəyinin hirs kimi simvolizə etmişdir.

28x22 sm ölçüsündə olan bir litoqrafik əsərdə hiss və həyəcanların bu qədər həssaslıqla tərənnüm edilməsi rəssamın digər əsərlərində də özünün həyəcan yaradan bədii fadələri ilə hər zaman tamaşaçısını düşündürməyə vadar etmişdir. Rəssamın əsərlərin Danimarka, Rusiya, Amerika, Yunanistan, Belçika kimi ölkələrdə olan dünyanın nüfuzlu muzeylərində qorunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Висти Д. Графика. Москва, 1978.
2. <http://www.arkofcrafts.com/tr/burhan-dogancay-pink-and-red-litografi>

**Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq
Akademiyasının doktorantı
E-mail: nazsigorta@gmail.com*

Erjument Arslan Murat

THE ARTISTIC MEANS OF EXPRESSION OF LITHOGRAPHIC BY THE FAMOUS ARTIST OF TURKEY BURHAN DOGANCHAY

One can say about the artistic composition of the works of Burhan Doganchay, who is one of the names of the Turkish fine art, which their exquisite color gamma and the high sides are shown to the audience. In general, according to the formation history lithography is the youngest graphic print. Lithography is printed in a special kind of limestone of different colors such as blue, grey or yellow. The oily liquid is not absorbed on the wet surface of the stone, but the oily surface, in turn, does not release water solutions. Lithography technique was formed on the basis of the interaction of the fat with liquid or sour solution.

Keywords: *Color, harmony, lithography, artist, master*

Эрджумент Арслан Мурат

СРЕДСТВА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВЫРАЖЕНИЯ ЛИТОГРАФИИ ВЫДАЮЩЕГОСЯ ТУРЕЦКОГО ХУДОЖНИКА БУРХАНА ДОГАНЧАЯ

Художественное оформление литографических работ Бурхана Доганчая, одного из ведущих имен в турецком изобразительном искусстве, является результатом труда с изысканной цветовой гаммой и высокими достижениями. Известно, что литография по дате ее создания является самым молодым типом графической печати. Литография печатается на особом типе известкового камня синего, серого или желтоватого цвета. Сырая поверхность камня не впитывает масляную жидкость, а масляная поверхность, в свою очередь, не выделяет водных растворов. Методы литографии основаны на взаимодействии жира и жидкости или раствора кислоты.

Ключевые слова: *Цвет, гармония, литография, художник, Бурхан Доганчай*

(AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim olunmuşdur)

Daxilolma: İlk variant 04.07.2019

Son variant 23.09.2019